

ОРГАНІЗАЦІЯ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

ORGANIZATION OF PLAYING ACTIVITY OF CHILDREN UNDER SCHOOL AGE AS A SOCIAL-PEDAGOGICAL PROBLEM

Лариса Азарова, Наталія Франчук
Larysa Azarova, Natalia Franchuk

Анотація

У статті розглянуто гру як вид креативної діяльності людини, у процесі якої в уявній формі відтворюються способи дій з предметами, стосунки між людьми, відбуваються важливі зміни у психіці дошкільника й розвиваються процеси, що готують його перехід до нового, вищого щаблю розвитку. У статті розкривається організація ігрової діяльності дошкільників як методична проблема. Основне розуміння дидактичної гри – це інтегрована система впливів, направлена на формування у дитини потреби у знаннях, активного інтересу до того, що може стати їх новим джерелом, а також на формування досконаліших пізнавальних умінь та навичок.

Annotation

The article considers the game as a form of creative human activity, in which mentally reproduces the modes of action with objects, relations between people, there are important changes in the psyche of a preschooler and developing processes to prepare its transition to a new and higher stage of development. The article deals with organization of playing activity of children under school age as methodological problem. The main essence of understanding of didactic game is the integrated system of influences, sent to forming for the child's requirement in knowledge, active interest in that can become their new source, and also on forming of more perfect cognitive skills and abilities.

Ключові слова: ігрова діяльність, дидактична гра, дошкільне навчання, підготовка дитини до навчання.

Keywords: playing activity, didactic game, preschool education, children's preparation to school.

Вступ

Здійснення переходу сучасної загальної середньої освіти на новий зміст, структуру і термін навчання вимагає об'єктивного перегляду підходів до організації роботи з підготовки дітей дошкільного віку до систематичного навчання у школі. В Україні існує розгалужена мережа дошкільних закладів, у яких забезпечення соціальної адаптації та готовності дитини до систематичного навчання у школі є важливою ділянкою їхньої роботи.

Підготовка дітей до школи має відповідати вимогам Базового компонента дошкільної освіти і здійснюватися за програмами виховання та навчання дітей дошкільного віку, затвердженими Міністерством освіти і науки України. Така підготовка передбачає фізичний, пізнавальний і особистісний розвиток дитини, її

готовність до взаємодії з навколишнім світом, розвиток специфічних видів діяльності дошкільників, які є фундаментальними для новоутворень дошкільного дитинства.

Реалізація цих пріоритетів об'єктивно потребує якісно нового підходу до навчання і виховання дітей, організації всього процесу освіти. Навчання має бути розвивальним, збагачувати вихованців знаннями і способами розумової діяльності, формувати пізнавальні інтереси і здібності. Відповідно потрібно змінити традиційні методики та засоби навчання. У зв'язку з цим особливого значення набувають ігрові форми навчання і виховання, зокрема дидактичні ігри. У цьому й полягає актуальність даної статті.

Проблема організації ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку була предметом дослідження О.Духновича, Б.Грінченка, І.Стешенка, С.Русової, А.Макаренка, Г.Ващенко, В.Сухомлинського, О.Савченко, Л.Артемової, А.Богущ, П.Баєва, О.Карпової та інших науковців. Розробкою теорії дитячих ігор, з'ясуванням ролі, структури і значення гри для виховання і навчання дітей займалися психологи: Ж.Піаже, Л.Виготський, О.Леонтьєв, Д.Ельконін, педагоги: А.Макаренко, В.Сухомлинський, Ш.Амонашвілі, О.Савченко, П.Баєв, О.Карпова та інші.

Метою даної статті є дослідження проблеми організації ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку на заняттях.

1. Гра як вид креативної діяльності людини

Традиційно педагогів навчали за схемою: у дошкільному закладі діти граються, у школі – вчать, щоб підготуватися до самостійного життя, а після школи – працюють. Різке розмежування видів діяльності за місцем перебування людини узаконило у свідомості фахівців однобічність поведінкової і пізнавальної сфер вихованця. Сучасна педагогічна наука визнає, що гра охоплює всі періоди життя людини. Це – важлива форма її життєдіяльності, а не вікова ознака. Зі грою людина не розлучається все життя, змінюються лише її мотиви, форми проведення, ступінь вияву почуттів та емоцій.

Гра – вид креативної діяльності людини, у процесі якої в уявній формі відтворюються способи дій з предметами, стосунки між людьми, норми соціального життя та культурні надбання людства, які характеризують історично досягнутий рівень розвитку суспільства. Поняття „гра” розглядається як родове щодо термінологічного словосполучення „ігрова діяльність”.

У дошкільному віці гра є провідною діяльністю, у процесі якої відбуваються важливі зміни у психіці дошкільника, що готують його перехід до нового, вищого щабля розвитку; створюються умови для соціалізації дитини, становлення й саморозвитку її особистості; у цей період у контексті гри виникають та диференціюються нові види діяльності, зокрема трудова, естетична, навчальна тощо.

За критерієм місця і значенням правил у розгортанні гри встановлено закономірну тенденцію розвитку ігрової діяльності – вона полягає в тому, що в першій половині дошкільного дитинства яскраво виявляється творча основа ігрової діяльності, а правила сховані, вони інтегруються з вимогами до виконання ролі. У другій половині дошкільного віку й у шкільні роки для дитини важливим у процесі гри є дотримання правил, що регламентують уявні дії і реальні стосунки учасників гри. Відповідно до цієї закономірності, ігри поділяються на дві системоутворювальні групи – творчі ігри та ігри за готовими правилами [3].

Роль гри в підготовці дитини до навчання як провідного виду діяльності школярів полягає в тому, що у практиці особистого спілкування в ігрових ситуаціях діти вперше набувають інтелектуальних умінь, необхідних для здійснення навчання. Це відбувається через самостійне сприймання й перероблення пов'язаної з ігровою

ситуацією інформації – самостійно сприймаючи і переробляючи позаситуативну інформацію, діти відбирають та кодують її для обміну з іншими учасниками гри. Таким шляхом вони оволодівають прийомами та операціями розумової діяльності загально-пізнавального значення.

Л.Виготський зазначав, що гра зумовлює зміну потреб і свідомості. На його думку, гра повинна усвідомлюватися як уявна, ілюзорна реалізація нереалізованих бажань, зміст якої пов'язаний зі світом дорослих. Із початком вступу до школи гра не зникає, а пронизує процес навчання, оскільки провідною діяльністю стає вчіння, але потреба у грі зберігається. „У шкільному віці, – говорив вчений, – гра не вмирає, а проникає у ставлення до дійсності. Вона має своє внутрішнє продовження у шкільному навчанні та праці” [2].

Д.Ельконін підкреслював, що в грі реалізуються потреби дитини „діяти як дорослий” [12]. Тільки в ігровій діяльності повною мірою виявляється здатність дітей моделювати людські взаємовідносини, відбувається соціалізація особи в програнні соціальних ролей.

Я.Коменський вважав, що шкільне навчання не може бути самоціллю, школа як „майстерня гуманності” повинна готувати дітей до життя. На думку педагога, людина – дитя природи, й усі педагогічні засоби мають бути природовідповідними. Навчання повинно бути свідомим, послідовним, легким, наочним тощо. Неприпустимо примушувати учнів заучувати напам'ять те, чого вони не розуміють. Потрібно використовувати всі можливі методи з метою полегшення сприймання навчального матеріалу, стимулювання в дітях прагнення до здобуття знань [7].

Як слушно зауважував К.Ушинський [10], гра – це могутній виховний засіб, вироблений самим людством, тому в ньому відобразилася справжня потреба людської природи. Але він не пов'язував потребу гри з якимось конкретним історичним періодом життя суспільства. Аналізи змісту ігор для дітей різних народів і епох дають змогу зробити висновок, що гра виникла після праці й на її основі.

А.Макаренко вважав дитячі ігри такими ж важливими для розвитку дитини, як для дорослого справжню працю. Однак, зазначав він, тільки та гра є педагогічно цінною, у якій дитина активно діє, мислить, будує, комбінує, моделює людські взаємини. За цих умов вона може виконувати у грі різні ролі: бути лідером, виконавцем, творцем, знаходити умови для виявлення своїх здібностей та життєвої активності [5].

Використання ігор у навчанні робить недоречною авторитарну позицію вихователя у спілкуванні з дітьми. Адже, щоб зацікавити дітей майбутньою діяльністю, внести в навчання ситуації несподіванки, вільного вибору, яскраві позитивні емоції, педагог повинен сам стати учасником гри.

В.Сухомлинський підкреслював зв'язок гри з уявою, казкою, фантазією. У висловлюваннях ученого про специфіку дитячого сприйняття світу терміни „гра”, „фантазія”, „казка” можна інтерпретувати як синоніми: „...забуває наша педагогіка, що учень добру половину всіх років навчання в школі залишається насамперед дитиною. Втискаючи в голову дітям готові істини, узагальнення, умовиводи, учитель часом не дає дітям можливості навіть наблизитися до джерел думки та живого слова, зв'язує крила мрії, фантазії, творчості. З живого, діяльного ества дитина нерідко перетворюється начебто в устрій ... Духовне життя дитини повноцінне лише тоді, коли вона живе у світі гри, казки, музики, фантазії, творчості. Без цього вона – засушена квітка” [8].

Ш.Амонашвілі неодноразово відзначав, що особливість організації ігрової діяльності полягає в тому, що дитину не можна змусити грати [1]. Інакше це буде не гра, а примусова робота. Адже принципова особливість гри як діяльності – це інтерес, який допомагає дітям не відчувати втоми й напруги. Але не завжди педагогічна

цінність гри збігається з інтересом. Тому дітей слід учить грати, невимушено підказуючи прийоми і засоби ігрового спілкування (жест, міміка, інтригуючий тембр голосу, незвичайні імена іграшок, раптові продовження ігрового сюжету, несподівані ролі знайомих іграшок тощо). Задля позитивного результату гри потрібно включати в навчальний процес не як локальний засіб, а як розгорнену діяльність, що органічно входить в усі ланки урочної і позаурочної роботи. Ш.Амонашвілі, просочуючи все спілкування з дітьми ігровою діяльністю, робив малюків співавторами уроків, досягав вражаючих результатів у навчанні та вихованні молодших школярів.

Ми поділяємо думку О.Усової [9], яка досліджує гру як форму організації життя дітей. Вона встановила наявність реальних (існують між людьми, які виховуються в одному колективі) та ігрових (регламентуються умовами гри) стосунків. Зазначила, що для входження в ігровий колектив діти встановлюють зв'язки з учасниками гри, підпорядковують свої дії ролям, контролюють і виконують правила гри тощо.

2. Дидактична гра як форма навчання

Дидактичні ігри достатньо використовуються в дошкільних дитячих закладах, сімейному вихованні. У науковій літературі більшою мірою досліджені дидактичні ігри, що спрямовані передусім на розвиток пізнавальних процесів (уваги, пам'яті, мислення, творчої уяви) – інтелектуальні ігри. Інший важливий аспект дидактичних ігор – спосіб навчання – вивчений менше.

Необхідність використання дидактичних ігор як засобу навчання дітей в дошкільний період визначається такими причинами [11]:

1. Ігрова діяльність як провідна в дошкільному дитинстві ще не втратила свого значення. Саме тому орієнтація на ігрову діяльність, ігрові форми й прийоми – важливий та максимально адекватний спосіб включення дітей в навчальну роботу.

2. Опанування дошкільниками навчальної діяльності відбувається надзвичайно повільно. Діти взагалі не розуміють, що означає “навчатися”.

3. Наявні вікові особливості дітей, які пов'язані з недостатньою сталістю уваги, переважним розвитком мимовільної пам'яті, перевагою наочно-образного типу мислення. Дидактичні ігри передусім сприяють розвитку відповідних психічних процесів у дітей.

4. Недостатньо сформована пізнавальна мотивація. Мотив, з яким малята приходять навчатися, не пов'язаний зі змістом тієї діяльності, яку мають виконувати в нових соціальних умовах.

Особливо важливе поєднання гри з навчальною діяльністю в старшій групі дошкільного закладу, коли складний перехід від дошкільного дитинства до школи зумовлює поступову зміну провідних видів діяльності – ігрової на навчальну.

О.Савченко визначила такі компоненти у структурі розгорнутої ігрової діяльності: спонукальний – потреби, мотиви, інтереси, прагнення, які визначають бажання дитини брати участь у грі; орієнтувальний – вибір засобів і способів ігрової діяльності; виконавський – дії, операції, які дають можливість реалізувати ігрову мету; контрольньо-оцінний – корекція і стимулювання активності ігрової діяльності [7].

У дитячих іграх вільна ігрова діяльність виступає переважно як самоціль. У дидактичних іграх, створених педагогікою, ігрова діяльність спеціально планується і пристосовується для навчальних цілей. Дидактичні ігри – різновид ігор за правилами. У світовій педагогіці відомі системи дидактичних ігор, які вперше розробили для дошкільного виховання Ф.Фребель і М.Монтессорі.

Дидактична гра – це інтегрована система впливів, спрямована на формування в дитини потреби в знаннях, активного інтересу до того, що може стати їх новим

джерелом, а також на формування більш досконалих пізнавальних навичок і вмінь [6]. Вона створюється і розробляється з різною педагогічною метою: сенсорного виховання, мовленнєвого розвитку, ознайомлення з навколишнім, з елементарними математичними уявленнями тощо. Місце і роль застосування дидактичної гри визначаються загальними завданнями виховання: самої дидактичної гри та завданнями, які ставить педагог у кожному конкретному випадку.

У дидактичній грі як формі навчання поєднуються два аспекти: навчальний (пізнавальний) та ігровий (цікавий). Пізнавальний зміст навчання виражається в певних дидактичних завданнях, які ставляться перед дошкільниками, тісно пов'язуючись з ігровими завданнями та ігровою дією. Дидактична мета, прихована в ігровому завданні, стає непомітною для дитини, і засвоєння пізнавального змісту відбувається ненавмисно, у процесі цікавих ігрових дій, елементів змагання в досягненні ігрового результату тощо. Основним мотивом виконання дидактичного завдання стає природне прагнення до гри, бажання досягти ігрової мети, виграти. Саме це спонукає дітей до розумової активності.

Дидактичні ігри, які використовуються на заняттях у дошкільному закладі, виконують різні функції: активізують інтерес та увагу дітей; розвивають пізнавальні здібності, кмітливість, уяву; закріплюють знання, вміння, навички; тренують сенсорні вміння тощо [4].

Правильно побудована цікава дидактична гра збагачує процес мислення індивідуальними почуттями, розвиває саморегуляцію, тренує волюві якості дитини. Цінність такого виду гри передусім у тому, що вона виконує роль емоційної розрядки, запобігає втомі дітей, знижує гіподинамію. Якщо вчитель систематично використовує цікаві дидактичні ігри, у його вихованців зароджується інтерес до розумової праці.

3. Дидактична гра у навчальному процесі

У навчальному процесі ігрова діяльність має форму дидактичної гри, ігрової ситуації, ігрового прийому, ігрової вправи.

О.Савченко наводить таку класифікацію дидактичних ігор: сюжетно-рольові, ігри-вправи, ігри-драматизації, ігри-конструювання [7].

Науковець зауважує, що дидактичні ігри можуть бути тільки у словесній формі; поєднувати слово й практичні дії; поєднувати слово й наочність; поєднувати слово і реальні предмети.

Г.Сорокіна [11] пропонує іншу класифікацію дидактичних ігор, зокрема: ігри-подорожі, ігри-доручення, ігри-передбачення, ігри-загадки, ігри-бесіди.

Коротко схарактеризуємо кожний вид.

Ігри-подорожі покликані посилити враження, звернути увагу дітей на те, що відбувається поруч. Вони загострюють спостережливість, полегшують приборкання труднощів. У цих іграх використовуються різні способи розв'язання пізнавального змісту в поєднанні з ігровою діяльністю: постановка задач, пояснення способів її розв'язання, поетапне вирішення тощо.

Ігри-доручення за змістом елементарніші, за тривалістю – коротші. В їх основі лежать дії з предметами, іграшками, словесні доручення.

Ігри-передбачення ("що було б..."). Перед малятами ставиться завдання і створюється ситуація, що вимагає усвідомлення подальших дій. При цьому активізується мислительна діяльність дітей, вони вчаться слухати й розуміти один одного.

Ігри-загадки передбачають перевірку набутих знань, кмітливості. Відгадування загадок розвиває спроможність до аналізу, узагальнення, формує уміння міркувати, робити обґрунтовані висновки.

В основі ігор-бесід полягає пізнавальне спілкування. Такі ігри вимагають активізації емоційних і мислительних процесів, виховують навичку слухати запитання і відповіді, зосереджувати увагу на змісті, доповнювати висловлене, міркувати.

Дослідники проблеми організації ігрової діяльності детермінують структурні складові дидактичної гри – дидактичне завдання, ігровий задум, ігровий початок, ігрові дії, правила гри, підбиття підсумків.

Дидактичне завдання гри визначається відповідно до вимог програми з урахуванням вікових особливостей дітей. Наприклад, формування у дітей лінгвістичних уявлень, логічного мислення; розвиток мовлення, продуктивних способів плавного складового читання; формування основних мовних понять (розповідь, речення, слово, склад, наголос, звук); працелюбство, сумлінність, відповідальність, цілеспрямованість; повагу до старших; розвиток оцінки та самооцінки, кмітливості, здатності виявляти вольові зусилля для досягнення поставленої мети.

Ігровий задум – наступний структурний елемент дидактичної гри. Навчальне завдання у грі свідомо маскується, воно постає перед дітьми у вигляді цікавого ігрового задуму (побудуємо ракету і відвідаємо далекі світи; виростимо незвичайні квіти; допоможемо казковим героям тощо). Дітей дошкільного віку приваблюють відтворення уявного сюжету, активні дії з предметами (м'яч, повітряна кулька, лялька), загадка, таємниця, перевірка своїх можливостей змаганням, рольове перевтілення, загальна рухова активність, кмітливість.

На створення ігрової атмосфери істотно впливає ігровий початок. Він може бути *звичайним*, коли вихователь повідомляє назву гри і спрямовує увагу дітей на наявний дидактичний матеріал, об'єкти дійсності, або *інтригуючим*, цікавим, захоплюючим, таємничим.

Ігрові дії – засіб реалізації ігрового задуму і водночас здійснення поставленого вихователем навчального завдання. Виконуючи із задоволенням ігрові дії, захоплюючись ними, діти легко засвоюють і закладений у грі дидактичний зміст.

Правила дидактичної гри діти сприймають як умови, що підтримують ігровий задум. Їх невиконання знищує гру, робить її нецікавою. Без заздалегідь визначений правил ігрові дії розгортаються стихійно, і дидактичні завдання можуть лишитися невиконаними. Тому правила гри задаються вихователем до її початку і мають навчальний та організуючий характер. Спочатку дітям пояснюється ігрове завдання, а потім – спосіб його виконання.

Підбиття підсумків гри у зв'язку з такою віковою особливістю дітей, як нетерплячість, бажання відразу дізнатися про результати діяльності, проводиться відразу після її закінчення. Це може бути підрахунок балів, визначення команди-переможниці, нагородження дітей, які показали найкращі результати тощо. При цьому слід тактовно підтримати й інших учасників гри.

Збагачення індивідуального й суспільного досвіду шестирічок у процесі гри та інших видів діяльності, засвоєння ними під впливом цілеспрямованої педагогічної роботи правил і норм співіснування в колективі, загальнолюдських моральних цінностей як регуляторів соціально незалежної поведінки обумовлюють ґрунтовні якісні зміни у психіці старших дошкільників. Якщо діти розвиваються нормально, то зміни у їхній психіці стають передумовами формування шкільної зрілості.

Найбільш суттєві зміни, які охоплюють різні психічні сфери дітей старшого дошкільного віку – пізнавальну, вольову, емоційну – свідчать про те, що цей вік є “кризовим”, багатим на такі новоутворення, які забезпечують перехід дитини до

систематичного шкільного навчання. Серед ігрових мотивів значне місце посідають пізнавальні інтереси, потреба в порівнянні себе в різних відношеннях з однолітками, у співпраці з ними, самооцінка та інше. Шестирічки привчаються заздалегідь домовлятися про тему гри, розподіляють ролі, добирають потрібний ігровий матеріал, а сюжет гри визначається і розвивається в рольових діях кожного учасника.

Висновки

Отже, початок шкільного навчання не можливо уявити поза проблемою організації дитячої гри. У сучасній педагогіці гра розглядається як провідний вид діяльності дитини, у якій поєднуються риси, характерні для будь-якої соціальної діяльності (цілеспрямованість, усвідомленість, активна участь) та специфічні, притаманні лише грі (свобода і самостійність, самоорганізація дітей, наявність творчої основи, почуття радості й задоволення). У контексті гри перехід з одного ступеня розвитку на інший відбувається ефективніше. З початком шкільного навчання гра (провідна діяльність дитини) поступово змінюється навчанням (новим видом діяльності), тобто вона є своєрідним адаптаційним механізмом. Саме наявність ігрової діяльності в навчально-виховному процесі є важливою умовою адекватної підготовки дітей до нового виду діяльності. Формується вибіркоче, оцінне ставлення дитини до тих видів діяльності, які найбільшою мірою сприяють досягненню нею успіхів, тобто є суб'єктивно значущим. Завдяки включенню шестирічок у різні види діяльності відповідно до їхніх схильностей та інтересів досягається не тільки значний виховний ефект, а й створюються позитивні передумови для розвитку здібностей підростаючої особистості – як загальних, так і спеціальних.

Література

1. Амонашвили Ш.А. Шестилетние дети в школе / Ш.А.Амонашвили, Г.А.Сакварелидзе // Сов. Педагогика. – 1972. – № 9. – С. 65–74.
2. Выготский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка // Вопросы психологии. – 1966. – № 6. – С. 62–76.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С.139.
4. Кудикіна Н.В. Психологія та педагогіка гри. – Відкритий урок: Розробки. Технології. Досвід. – 2006. – № 5-6. – С. 27–50.
5. Макаренко А.С. Гра // Твори в 7 т. – К.: Радянська школа. – 1954. – Т.4. – С. 366–376.
6. Поніманська Т.І. Основи дошкільної педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Абрис, 1998. – 448 с.
7. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К., 1997. – С. 215–222.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. / редкол.: О.Г. Дзеверін (голова), М.М. Грищенко, С.П. Заволока, О.В. Киричук, В.В. Лазаревський, О.П. Савченко, В.З. Смаль, Г.І. Сухомлинська, М.В. Черпінський. – К.: Рад. шк., 1976–1977.
9. Усова А.П. Роль игры в воспитании детей. – М., 1976. – 289 с.
10. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: В 6 т. – М.: Педагогика, 1990. – Т. 6. – 528 с.
11. Шильцова Л.М. Гра для першокласників // Поч. школа – 2010. – №5. – С. 18–22.
12. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М., 1978. – 304 с.

Information about authors:

Larysa Azarova – Doctor of Philological Sciences, Professor, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, Ukraine. E-mail: azarova.larusa@gmail.com

Natalia Franchuk – Ph.D. in Pedagogical Sciences, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, Ukraine. E-mail: klochko.nata82@mail.ru